

Kétrétegű nemzedéktörténet

Grendel Lajos Bukott angyalok című regényéről

Vannak tények, amelyeket ismerünk a múltunkból, vannak, amelyeket nem, és van néhány dolog, amelyről tudunk, de nem merünk vagy nem akarunk beszélni. Ezek közé tartozik, hogy 1945 tavaszán, kora nyarán, csupán hetekkel a II. világháború befejezése után a Német Birodalomtól Csehszlovákiához visszakerült Pozsonyligetfalun működött egy internálótábor, ahol az újonnan megalakult csehszlovák hadsereg katonái magyarok tömegeit végezték ki, bizonyos kutatások szerint több ezer embert. Bírósági ítélet nélkül géppuskáztak le időseket és gyerekeket, köztük a nyugati hadifogságból hazatérő fiatalokat, leventéket, leszerelt katonákat. Erről a mélysárlásról csak a legutóbbi időkben lehetett olvasni, például Dunajszky Géza történész kutatásai vagy a szépíró Reisinger Attila említései nyomán. A talán legismertebb kortárs felvidéki magyar író, Grendel Lajos is csak a rendszerváltozás után, 1998-ban hallott a pozsonyligetfalui drámáról, és ez a hallomás, majd a hallomást követő tájékozódás után megismert tények többé nem hagyták nyugodni. Így azután új regényében, a *Bukott angyalok*ban is ír erről a tömeggyilkosságról, ám könyve igazából másról szól: a háborút fiatalon átélte – és túlélte – nemzedék sorsának váratlan fordulatairól, netán nagyon is kiszámítható kanyarjairól. A pozsonyligetfalui tömeggyilkosság mindössze egyetlen – ám igen fontos – epizód a regény cselekményében, amely a II. világháború befejezésétől úgy nagyjából Szlovákia függetlenné válásáig terjedő évtizedek csehszlovákiai, illetve közép-európai történelmét idézi meg, előterében egy nemzedék élettörténetével. Ugy is mondhatnánk, a kommunizmust egyre reménytelenebbül építő szocialista korszak jellegzetesen közép-európai nemzedéktörténete tárul föl a *Bukott angyalok*ban.

A történet narratíváját az amúgy név nélkül maradó „elbeszélő” irányítja. Ő a '90-es években néhány napra Párizsba utazik, ahol a magyar in-

tézetben felolvasást tart otthon már sikert aratott új regényéből. A közönség soraiban főfigyel régi pozsonyi barátjára, Lőrincre, aki már régebben Nyugatra távozott, és a francia fővárosban telepedett le. Az irodalmi est után Lőrinc meghívja az elbeszélőt a lakására, ahol végigbeszélgetik az éjszakát, pontosabban Lőrinc részletesen elmeséli felesége és apósa családjának történetét, azt a történetet, amelynek bizonyos részleteiről eddig soha senkinek nem beszélt. Ez az éjszakai vallomás a regény cselekményének kerete, amely főképp arra szolgál, hogy Grendel Lajos érzékeltesse: igaz történettel van dolgunk; az efféle hallomás utáni „dokumentálás” a hitelesítést szolgálja, hiszen két régi barát, sok-sok év után találkozva, átbeszélget egy éjszakát, ami itt elhangzik, az nyilvánvalóan csak igaz lehet, maga a megszenvedett valóság.

A regény első jelentésrétegét képező cselekmény szerint a Párizsban élő Lőrinc majdani apósa, a 17 éves Tocsek 1945 kora nyarán levente- és katonatársaival hazafelé tart Nyugatról, a rövid amerikai hadifogságból. Az újonnan megvont osztrák–csehszlovák határon a magyar fiúkat őrizetbe veszik, és a pozsonyligetfalui táborba kísérik. Tocseket szláv hangzású neve és csekély szlovák nyelvtudása miatt a nála alig valamivel idősebb szlovák partizánparancsnok, Janák kiemeli a társai közül, és maga mellé veszi afféle „titkárnak”, valójában inkább tisztiszolgának. Tocsek – illetve most már Toček – napok múltán tudja meg, hogy bajtársait a kiválasztása éjszakáján egytől egyig agyonlőtték. Élete új korszakának, a béke első heteinek drámai fölismerése születik meg a tudatában: a szabadságharcos szlovák partizánokból, az antifasiszta ellenállók- ból – a győztes hatalmának birtokában – egyik napról a másikra közönséges gyilkosok válnak. Lőrinc a párizsi éjszakában elbeszéli későbbi apósa, Tocsek (Janáknak kiszolgáltatott) életének történetét, amelynek változatos eseményei

alapvetően két nagy fordulatot hoznak a fiatal ember életében: előbb magyarból szlovák lesz, utóbb vallásos emberből istentagadó kommunista. Tocsek élettörténete eme önfeladásától kezdve merő sodródás, és ebbe a magatehetetlen, a kiszolgáltatottságot csaknem gyámoltalanul elviselő életútba belesűrűsödik az 1945 és 1993 közötti Csehszlovákia – és tágabban a közép-európai szocialista blokk – józan ésszel alig fölfogható fordulatokat vevő történelme. Ez a történelem a felvidéki magyarok jogfosztásával, csehországi deportálásával, a kikényszerített magyar–csehszlovák lakosságcserével kezdődik. Folytatódik az '50-es évek fokozódó osztályharcával és a koholt perekkel, a magyarországi '56 sokakat föl- eszméltető hatásával, a '60-as évek elejének a párt által engedélyezett enyhülésével, a '68-as prágai tavasz reményteljes korszakával, a '70-es évek eleji visszarendeződéssel, a '80-as évek szétesettségével és sodródásával, és befejeződik az 1989. novemberi „bársonyos forradalommal”, illetve a rendszerváltozással.

Lőrinc a sokat megélt Tocsek családjának tagja lesz, amikor feleségül veszi Tocsek Verát, voltaképp ezután ismeri meg lassan-lassan apósa élettörténetét. Lőrinc egy ideig úgy viselkedik, mint az elegáns kívülálló, aki messziről szemléli az egyéni sorsutaknak és közössége életének alakulását, a zavaros múltat, a kissé kényelmetlen, de korántsem elviselhetetlen szocialista jelent. Ez a kívülállása a '80-as években egy csapásra véget ér, amikor a csehszlovák állambiztonsági szolgálat beszervezi Lőrincet, mégpedig azzal a feladattal, hogy figyelje meg egyre megbízhatatlanabbnak tekintett apósát. És bekövetkezik az újabb, immár csak ráadásként szolgáló váratlan fordulat: Lőrinc személyesen is megismeri az addig csak apósa emlékezéseiből ismert, ám szinte legendássá vált Janákot, aki ekkoriban már az állambiztonság magas rangú tisztje. Merthogy ő ad utasítást egykori „titkára”, vagyis csicskása megfigyelésére. Tocsek ugyanis az elmúlt évtizedekben nagyon megváltozott, a hajdani sodródó életű, magát szinte öntudatlanul Janáknak és a kor bolsevik eszméinek alárendelő fiatalemberből az évtizedek folyamán gondolkodó, önálló véleményt formáló ember válik. És ez a gondolkodásbeli változás, ez a lassú „érés” folyamat adja a regény második, a történelmi ihletésű cselekmény melletti vagy fölötti szintjét. Mert bár

az olvasó érdeklődéssel követi Lőrinc házasságának és az általa megismert Tocsek élettörténetének fordulatos epizódjait, a Lőrinc által a párizsi éjszakában elbeszélte események csupán illusztrációk, példázatok az elbeszélő számára, hogy pontosan értse és érzékeltethesse, mi is történt 1945 és 1993 között Csehszlovákiában – a fejekben, a lelkekben, az emberek gondolkodásában, ha tetszik, a társadalom tudatában.

A regény cselekmény által szemléltetett gondolati síkját a szereplők tudatában megjelenő gondolatok, tapasztalatok, fölismerések alkotják. Lőrinc, azután a Tocsek család tagjai és Janák véleményformálása, nézeteik változása legalább olyan fontos motívumai a regénynek, mint az éjszakai beszélgetés során felidézett történetek. Grendel Lajos a fordulatos cselekmény elbeszélése közben, az újabb és újabb életmozzanatok ábrázolásakor folyton nyomon követi, hogy az átélt események miképp hatnak a szereplők tudatára, és megfordítva: gondolataik miként irányítják cselekedeteiket. Az elbeszélő folyamatosan figyeli alakjait, mit gondolnak a háborúról és a békéről, az istenhitről és az ateizmusról, erkölcsről és eszméről, hűségéről és megalkuvásról, félelemről és bátorságról. Az eszmék változásának sodrását a maga sorsában megfigyelve Tocsek rájön, hogy a Janák-féle szlovák bolsevik sovinsztáknak két céljuk volt 1945 után: a kommunista társadalom fölépítése és Pozsony szlovákia homogenizálása. A kommunizmus megvalósításának esélye – idő haladtával – egyre inkább a jövő kódéba vész, ám a korábban háromnemzetiségű Pozsony néhány év alatt csakugyan a szlovákság fővárosa lesz, nem kis részben azal, hogy a hajdani pozsonyiligetfalui internálótábor helyén fölépül Közép-Európa legnagyobb szocialista lakótelepe. Erről Janák sztrapacskát eszegetve így beszél a megrökönyödve hallgató fiatal Tocseknek: „A rossz magyarokat lelövik, fiam. És hogy ki a rossz és ki nem, azt mi döntjük el. Mert nem minden magyar rossz, ezt elismerem. De többé nincs helye magyarnak Pozsonyban. Akár rossz, akár nem. Mert most már örökre szlovák főváros marad.” Pozsony szlovák lett, a kommunizmus fölépítése elmaradt, ez fél siker – így vonja meg a hajdani tervek megvalósulásának mérlegét jóval később a már idős Janák, az állambiztonsági tiszt. Grendel Lajos folyamatosan, az események megjelenítésével páru-

zamosan érzékelteti, hogy a szereplők közül ki örömmel, ki bánatosan, ki gúnyosan tudomásul veszi, hogy a kommunizmusnak nem csupán a megvalósulása kétséges, de az eszméje is egyre bizonytalanabb lesz. Tocsek viszont ráébred, hogy a történelem a bornírt ateizmus felől épp az általa egykor megtagadott istenhit felé halad. Ennek így is kell lennie – morfondírozik a férfi –, hiszen minden valamirevaló emberi gondolatban ott van a lélek, a misztikum, a transzcendencia. Rádöbben: az Isten nélküli világ szükségképpen elaljasodáshoz vezet; ezzel összefüggésben alapítja meg: „A háború mocskos dolog, de a béke is az, még ha nem is ölsz.” Tocsek megvilágosodik: Janákék hiába nyerték meg a háborút, hiába tisztították meg a magyaroktól Pozsonyt, a békével nem tudnak élni, mert az istentelen életen nincs áldás. Fenn lehet tartani a béke látszatát – bár a kommunistáknak még ez sem nagyon sikerült –, de ha a lelkekben nincs jelen Isten ígéje, az agyakban nem munkál a közjó szolgálatának szándéka, abból nem lesz valódi béke. Akkor az történik, ami velük megtörtént: kitelepítések, deportálások, perek és ítélet nélküli gyilkosságok, a parasztság kolhozokba kényszerítése, megfigyelés és megfélemlítés, az államilag irányított húzd meg – ereszd meg, és aztán minderre az elkeseredett lázadás következik, majd az újabb leveretés. Mindezeket végiggondolva Lőrinc a párizsi éjszakai beszélgetés során így summázza véleményét: „A kommunizmus létforma, a tehetségtelenek létformája, és a tehetségtelenek diktálnak, a tehetséges pedig hazudik, hogy ne kerüljön börtönbe.”

Grendel Lajos regénye egy nemzedék – a rendszerváltozáskor a hatvanas-hetvenes években járók – gondolkodásának szemléletes fejlődéstörténete, amelyet Tocsek személyes fölismerései testesítenek meg. Ez a nemzedék 1944–1945-ben átélte a halál irtóztató közelségét, ettől természetesen úgy megrémült, hogy – az életéért cserébe – szinte hálásan fogadta az '50-es évek diktatúráját, kiszolgáltatottságát is. Aztán – mit tehetvén mást – maga is elfogadta a kommunizmus eszméit, olykor még lelkesedett is érte, hogy aztán sorra átélje a kijózanító csalódásokat: a hamis perek nyomában járó szintén álságos rehabilitálásokat, az osztályharc nevében elkövetett és érthetetlen túlkapásokat, a magyarországi '56 megrendítő fölismeréseit, a

csehszlovák '68 illúzióit és az illúziók szertefoszlását, egészen addig, hogy az állambiztonság még a '80-as években is arra kényszerített embereket, hogy saját családtagjaikról jelentsenek.

A regény végén, a nagy éjszakai beszélgetés után az elbeszélő elgondolkodva ballag haza a hajnali Párizson keresztül, és az jut eszébe: a szocializmus évtizedei alatt mindenki tudta, hogy a „nagy testvér” figyel, mindent följegyez, így aztán gyűlik az anyag mindenki dossziéjában, amelyet egyszer vagy elővesznek, vagy nem, de bármikor fölhasználható zsarolásra vagy büntetésre. A rendszerváltozás után már nem a „nagy testvér” figyel, hanem az örökkévalóság láthatatlan szeme, átható tekintete kísér mindenkit. „Ez a szem nem egy konkrét szem, de mindent lát, még a gondolataidat is, a gondolkodásodat is ismeri, a legtitkosabb ösztöneidet is, egy szem, amely olyan távoli, mint az Isten. Ez a szem a lelkiismeret. Lát, de nem avatkozik közbe. A lelkiismeret azonos az Istennel, amely egyesek szerint nem létezik.” Az elbeszélő levonja a tanulságot: a kommunizmus korszakában lehetett felelőtlenül vagy gyámoltalanul sodródni az árral – sőt, ajánlatos is volt –, a szabadságban csak felelősen és a lelkiismeret által vezérelve érdemes élni.

A mindvégig olvasmányos regény szövegét legalább háromféle írói szándék alakítja. Az első nyilvánvalóan a történelmi-életrajzi szál, amelynek fordultatos epizódjai – a kerettörténetet leszámítva – nagyjából időrendet tartanak. Grendel Lajos nem mozgat túl sok szereplőt, kevésszer utal oldalági rokonokra, ritkán von be a cselekménybe epizódfigurákat, például ismerősöket, kollégákat. Ezt az elsődleges írói szándékot nevezhetjük egyszerű történetmesélésnek is. A második megfontolás a főbb szereplők – Lőrinc, Tocsek és Janák – gondolkodásának szoros nyomon követése. Az író látható gonddal ügyel arra, hogy szereplőinek tetteit mindenkor indokolja, pontosan megjelölve, az illető mit miért tesz, vagy éppen miért mulaszt. És fordítva, arra is kitér, hogy egy-egy figura gazdagodó élettapasztalata, mind összetettebbé váló gondolkodása, egyre több árnyalatot figyelembe vevő véleményalkotása hogyan inspirálja a cselekedeteit. Gondolat és tett ilyen „külön utas” kezelése, kölcsönös indoklása mégsem kelti az olvasóban a két jelentésréteg félreérthető vagy zavaró hatású elválásának érzetét. Vagyis a két réteg – a cselekmény fordu-

latainak és a gondolkodások megváltozásának folyamata – megkülönböztethető, de nem válik élesen az olvasó szemében, hiszen egyik motíválja a másikat. És a harmadik írói megfontolás épp ebből következik: a tudati motívumok, a belső inspirációk és a cselekvések ábrázolásának világos megkülönböztetése kissé eltávolítja az írótól az alakjait. Vagyis az a benyomás keletkezik az olvasóban, hogy nem is Grendel Lajos formálja a szereplőket, azok a maguk valóságos, megélt sorsa szerint változnak, jellemük tehát öntörvényűen alakul, az író pusztán rögzíti a gondolataikat és tetteiket. Ez a megoldás, illetve a kerettörténetben szerepeltetett névtelen elbeszélő figurája kétségtelenül hitelesíti a regény üzenetét, hiszen az író mindössze krónikás, aki nem kitalál, nem alkot, csak rögzít, hallomás után lejegyez, vagyis dokumentál. A fordulatos cselekményvezetés, a gondolati szál külön mederben tartott fluxusa, valamint az író hitelesítő távolságtartása, az elidegenítő effektusok alkalmazása adja a regény textusának sajátosan hármas karakterét.

És a textus jellemzése után az irodalomtörténeti kontextusról is történjék említés. Grendel Lajos regényének olvasása közben a recenzens képtelen volt szabadulni attól a késztetéstől, hogy a *Bukott angyalok* mondandóját összevesse Duba Gyula *Sólyomvadászat* című kisregényének üzenetével. Ez az 1994-ben megjelent mű – a metaforikus realizmus magyar gyöngyszeme – a szlovákiai rendszerváltozást követő évek erkölcsi fordulópontját jeleníti meg, azt a drámai helyzetet, amikor az akkori csehszlovákiai sajtó elkezd közölni a titkosszolgálattal együttműködő besúgók névsorát. A regény idős főhőse napról napra araszolva szűk körű életében folyamatosan retteg, mikor ér a fölsorolás az ő neve kezdőbetűjéhez. Ez a kisregény az önmagával, múltjával, lelkiismeretével szembekerülő, annak idején zsarolással besúgásra kényszerített ember határhelyzetét jeleníti meg. Azt is tudatosítva, hogy életében nem csupán az volt erkölcsi fordulópont, amikor aláírta a szervezési dokumentumot, hanem az is fordulópont lesz, amikor az ő neve is nyomtatásban lesz olvasható az ügynökök névsorában. Duba Gyula prózája is

a múltba tekintő, a történelmi-politikai kényszereknek kiszolgáltatott ember morális megítélésére kényszeríti olvasóját. A lelkiismeret-vizsgálat szemléletes metaforáját jeleníti meg a Pozsony belvárosa fölött körözve vadászó sólyompár, amelyet a nyilvánosságtól rettegő öregember egy galambtrágyás padlásról figyel távcsövével. A magát semmitől sem zavartató, méltósággal szárnyaló sólymok és a saját guanójukban, csupasz fiókaik között tapicskoló mocskos galambok ellentéte jelképezi a kétféle élet lehetőségét. Hiszen lehetett volna sólyomként szárnyalni, de Duba főhőse galambként vegetált. A kérdés csak az: volt-e választási lehetősége az embernek a szocializmus évtizedei alatt? Duba Gyula és Grendel Lajos – noha igen eltérő írói karakterek, és merőben különböző életműveket alkottak – a kortárs felvidéki magyar próza két meghatározó jelentőségű alkotója. És bár művük alig összehasonlítható, abban rokoníthatók, hogy regényeik a kisebbségben élő ember, tágabban a közép-európai ember múlttal való szembenézésének, gondolkodása átalakulásának, lelkiismerete hangjának megszólaltatói.

A *Bukott angyalok* – ahogy említettem – kétrétegű regény. Van egy történelemtől, politikától meghatározott, fordulatos, életrajzi motívumokkal tűzdelt cselekménye; és van egy belső, lelki-tudati szála, gondolkodástörténeti fonala, amely végül is befelé vezet, és arról szól, hogy a szocializmus évtizedei alatt a „nagy testvér” figyelő tekintete után a jövő a személyes lelkiismereté, az istenhité kellene hogy legyen. Így aztán a regény olvasható mint történelmi regény, az 1945 és 1993 közötti csehszlovákiai, közép-európai szocializmus históriájaként. Olvasható mint korrajzba helyezett családregény, Lőrinc, a Tocsek család tagjainak és Janák összefonódó élettörténete. És olvasható mint a gondolkodás XX. századi változásának, paradigmaváltásának lélektani regénye, amely filozófiai, eszmetörténeti, világnézeti kérdéseket is boncolgat, azzal a kínzó kérdéssel: vajon a közép-európai ember tud-e élni a szabadságával. Vajon megszabadulva a „nagy testvér” ellenőrző, kordában tartó, fegyelmező tekintetétől, hallgat-e a lelkiismeretére? Vajon szabad akaratából képes lesz-e a jóra?

Jegyzetek

„A csecsemőket az egyik kezükkel a levegőbe emelték, úgy lőtték agyon őket.” = Múlt-Kor, 2015. június 16. (Megtekintve: 2017. 08. 23.)

Dunajszyk Géza: További tények a pozsonyligetfalusi tömegmészárlásokról. = Felvidék.ma, 2014. január 8. (Megtekintve: 2017. 08. 23.)

Reisinger Attila: Út Nyugatra. Magyar Napló Kiadó, Budapest, 2017, 158 p.

Sándor Zsuzsanna: A magyar csecsemőket feldobták a levegőbe, úgy lőtték agyon őket. –

Interjú Grendel Lajossal. = 168 Óra, 2017. június 26. (Megtekintve: 2017. 08. 23.)

Duba Gyula: Súlyomvadászat. Madách-Pozsonium, Pozsony, 1994, 128 p.

Mezey László Miklós: „Metaforikus realizmus”. Duba Gyula: Súlyomvadászat. = Hítel, 1995. 8. sz. 103–105. p.

(Grendel Lajos: Bukott angyalok. Kalligram, Pozsony, 2017, 205 p.)

Gyimesi sirató

Kalotaszegi altató